

دیرستان کیخسروی

نخستین دیرستان یزد

حسین مسرت*

اشاره

معرفی مدارس قدیمی مناطق و شهرستان‌ها یکی از موضوعات مورد بررسی این فصلنامه است. مدرسه کیخسروی یزد علاوه بر قدیمی بودن یک مدرسه اقلیت مذهبی هم می‌باشد معرفی این‌گونه مدارس ضمن بیان تاریخ آموزش و پرورش کشور رویکرد و اهداف فرهنگی اقلیت‌های مذهبی را در ورود به حوزه آموزش عمومی برای محققان و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فرهنگی و آموزشی کشور در طول تاریخ نشان می‌دهد و روشن می‌کند معرفی این‌گونه مدارس به‌منزله تأیید رویکردها و روش‌ها و حتی اشخاص نامبرده در این گزارش نیست و فقط و فقط به‌منظور مستندسازی و ارائه برای بازخوانی تاریخ آموزشی کشور است.

پارسیان هند (زرتشتیان ایرانی تبار) برای سامان هم‌کیشان خود در پی چاره‌اندیشی برمی‌آیند و با تشکیل انجمنی به فکر کمک‌های مالی و معنوی به زرتشتیان ایران می‌افتند و نمایندگان را از سوی خود به ایران می‌فرستند که نخستین آن «مانکجی لیمجی هوشنگ هاتریا» (۱۱۹۲-۱۲۶۹ش) بود که در سال ۱۸۵۴م (حدود ۱۲۳۳ش) به ایران آمد و ضمن کمک به رفع جزیه و دیگر اقدامات بایسته برای رفاه زرتشتیان، مهم‌ترین کار خود را بنیان مدارس برای تحصیل دانش‌آموزان زرتشتی دانست. «زیرا از تأسیس دولت صفویه تا سال ۱۸۷۰م (۱۲۴۹ه.ش) زرتشتیان نمی‌توانستند برای فرزندان خود مدرسه داشته باشند.» (دهقان‌نیری، ۱۳۹۰: ۵۸) از این‌رو نخست در تهران یک مدرسه شبانه‌روزی بنیان گذاشت و یک سال و اندی پس‌از آن برای گردآوردن دانش‌آموز راهی دو شهر عمده زرتشتی‌نشین ایران یعنی کرمان و یزد شد. وی با تلاش زیاد و با راضی کردن پدران توانست ۱۲ کودک از کرمان و ۲۰ کودک را از یزد به همراه خود به تهران بیاورد و با خرج خود آموزش دهد (شهمردان، ۱۳۶۰: ۶۲۶).

* پژوهشگر در حوزه تاریخ یزد ..... hmasarrat@yahoo.com

مانکجی همچنین قانون نامچه‌ای برای مدرسه‌های وقفی و نیکوکاری خود نوشت و در آن تعهد کرد کودکانی که به آن مدرسه بیایند و به مدت پنج‌سال به‌گونه‌ی شبانه‌روزی در آن‌جا آموزش ببینند، تمامی هزینه‌های آن‌ها به هرگونه‌ای بود، برعهده‌ی وی باشد. (امینی، ۱۳۸۰: ۸؛ نمیرانیان، ۱۳۸۲: ۴) و حتی برای این‌که پدران این کودکان راضی بدین کار شوند، مبلغی را به‌عنوان کارمزد کار کودکان می‌فرستاد تا بهانه‌ای برای پدران نباشد که از نیروی کار خانه و کشاورزی و درآمد آن‌ها کاسته شده و بدین دلیل مانع از آموزش فرزندان خود شوند. (شهمردان، ۱۳۶۰: ۶۳۸).

بعدها شاگردان همین مدرسه در بازگشت به شهرهای خود هر کدام سهم‌ارزنده‌ای درگسترش دانش و دانش‌اندوزی فرزندان زادگاه خود به‌عهده گرفتند. (دهقان‌نیری، ۱۳۹۰: ۵۹-۶۰) و به‌عنوان نمونه استادان و آموزگاران نخستین دبستان کیخسروی از دانش‌آموختگانی بودند که زیردست مانکجی در تهران آموزش دیده بودند. (اعلایی، ۱۳۸۱: ۵).

مانکجی همچنین در سال ۱۸۸۲م (۱۲۶۱ش). سرپرستی چهارده مدرسه دخترانه در پیرامون یزد را که با یاری انجمن زرتشتیان بمبئی ساخته شده بود، پذیرفت. (دهقان‌نیری، ۱۳۹۰: ۶۰). چون نیک بنگریم، می‌بینیم که زرتشتیان یزد، به‌رغم آن‌که در آن دوران، یعنی در سال ۱۲۷۱ش. جمعیتی حدود ۷ هزار نفر در شهر یزد داشتند (شهمردان، ۱۳۶۰: ۱)،

نمای دبیرستان

همواره در برپایی و بنیاد مراکز عمومی و همگانی فعال بوده‌اند، بناهایی همچون: آب‌انبار رستم‌گیو، بیمارستان گودرز، دبیرستان‌های مارکار و کیخسروی و ده‌ها دبستان و آموزشگاه دیگر. چنان‌که به گفتهٔ سپنتا نیک‌نام، رئیس انجمن زرتشتیان یزد در سال ۱۳۹۸ ش. «اگر جمعیت ما پنج تا ۶ هزار نفر است و جمعیت شهر ۶۰۰ هزار، ما یک‌درصد جامعه هستیم و بیش از ۴۰ درصد وقفیات شهر مربوط به زرتشتیان است.» (تصاویری از شب دبیرستان کیخسروی)

پریبرز نسیمی می‌نویسد: «تعداد دبیرستان‌ها و دبستان‌های پسرانه و دخترانه که به‌دست خیر خواهان زرتشتی در شهر و دیه‌های یزد تأسیس و بدون هیچ‌گونه تبعیض به‌روی فرزندان این آب‌و‌خاک باز است، سی و هشت باب می‌باشد. باید دانست که عده‌ای از این مدارس از قدیمی‌ترین و اولین آموزشگاه‌هایی است که در این شهرستان تأسیس شده‌اند.» (نسیمی: ۳۲۱-۳۲۲).

اتفاقاً دکتر جمال‌الدین عزیزی، شهردار یزد هم به‌همین موضوع در شب دبیرستان کیخسروی که در آذر ۱۳۹۸ در این دبیرستان برگزار شد، اشاره کرد و گفت: «زرتشتیان یزد همواره از خود، مال وقفی و آثار خیر زیادی برجای گذاشته‌اند و ثمرهٔ آن فقط برای خودشان نبود، بلکه همهٔ مردم از این آثار استفاده کرده که دبیرستان کیخسروی به‌عنوان

هیچ کدام از
۴۲ مدرسه
ساخته شده،
اختصاص
به دانش آموزان
زرتشتی نداشت
و مسلمانان
هم می توانستند،
استفاده کنند

اولین مدرسه تأسیس شده در این شهر، یکی از همین موارد است. آنچه این شهر را در طول تاریخ معروف کرده است، همزیستی مسالمت آمیز پیروان ادیان مختلف و برخورد خوب و محبت آمیز آن ها نسبت به هم بوده که تاکنون ادامه داشته و افتخار می کنم که دانش آموز این دبیرستان بوده ام.» (شهردار یزد، پانا ۱۳۹۸). و از همه جالب تر آن که در این زمینه، زرتشتیان نخستین پیشگامان راه اندازی مدارس نوین در کشورمان به شمار می روند و «با آغاز نهضت مدرسه سازی در یزد طی ۷۰ سال گذشته، ۴۲ مدرسه خیری در استان ساختند که بسیاری از آن ها هنوز در اختیار آموزش و پرورش است و استفاده می شود و نه تنها در هزینه ساخت، بلکه در هزینه جاری و پرداخت حقوق معلمان و آموزگاران و تجهیز مدارس نیز هزینه کردند و به هیچ وجه گرایش مذهبی نداشتند و مردم یزد نیز از این ویژگی استقبال می کردند و در این مدارس اقشار و ادیان مختلف در کنار هم تحصیل کردند. هیچ کدام از این ۴۲ مدرسه ساخته شده، اختصاص به دانش آموزان زرتشتی نداشت و مسلمانان هم می توانستند، استفاده کنند و دوم این که بنیان و مؤسسان زرتشتی هیچ گرایش زرتشتی نداشتند و اهداف و مقاصد را دنبال نکردند و هدفشان رشد و توسعه فرهنگ عمومی بود.» (عباسعلی دانافر، تصاویری از شب دبیرستان کیخسروی، با تلخیص).

باستانی فر در توجیه این کار زرتشتیان به درستی می نویسد: «این مدارس بنا بر آموزش های دینی و دستورات آسمانی اشو زرتشت که دانش را باید به همه آموخت، به روی تمام مردم یزد و دهات اطراف باز بود و شمار دانش آموزان زرتشتی از ده درصد تعداد کل دانش آموزان تجاوز نمی کرد. زرتشتیان یزد چون در دوره استبداد [قاجاری و پیش از آن] از نظر آموزش و پرورش و بهداشت و درمان رنج ها دیده بودند با کمک پارسیان هند و بزرگ مردان زرتشتی یزد، مؤسسات آبرومند و مجهز آموزشی و بهداشتی ایجاد نمودند تا تمام مردم از هر دین و عقیده و مسلکی استفاده کنند و آن محرومیت دوره استبداد جبران گردد و بر زخم های زرتشتیان مرهم نهاده شود.» (باستانی فر، ۱۳۷۵: ۷۰).

درباره بنگاه های فرهنگی زردشتیان یزد، گفتار جامعی را اشیدری در کتاب «تاریخ پهلوی و زرتشتیان» آورده و از جمله می نویسد که در حدود سال ۱۳۰۵ ش، شمار آن به ۳۶ باب می رسید (ص ۴۱۰-۴۱۷).

و سخن پایانی در این باره این که: «هنگامی که دولت قاجار در ایران به هیچ وجه در پی تعلیم و تربیت افراد کشور نبود و ارزش دبستان و دبیرستان در ایران حکم سیمرغ و کیمیا را داشت، زرتشتیان ایران با شکیبایی و غلبه بر مشکلات، دست به ساختن اولین مدرسه با طرح جدید و ساختمان عالی در یزد، کرمان و تهران زدند. مدارس زرتشتیان در تهران، یزد و کرمان از برجسته ترین مدارس بودند در این گونه مؤسسات فرهنگی که ساخته شده است، هزاران پسر و دختر غیر زرتشتی نیز به فراگرفتن علوم و فرهنگ مشغول هستند و می توانیم بگوییم که از هر جهت بر سایر مدارس این کشور کامل تر و دارای نتایج بهتری است. نخستین فردی که بنا به دعوت مانکجی، خانه شخصی خود را به کار آموزش خواندن و

نوشتن اختصاص داد، شادروان خدابخش بهمردنرسی آبادی از توابع یزد بود که پس از وی دیگر زرتشتیان ده‌ها دبستان و دبیرستان به پا کردند. به گواهی تاریخ، اولین دبستان در ایران در یزد به نام کیخسروی بنیاد شده است.» (هیرید، ۱۳۹۳: ۹۵).

کتابیون نمیرانیان از آموزشگاه‌هایی که در ایران از سوی زرتشتیان ساخته شده است به ترتیب تاریخ یزدگردی (که ده سال کمتر از تاریخ شمسی است و بر مبنای آغاز پادشاهی یزدگرد سوم است) نام می‌برد. (نمیرانیان، ۱۳۸۲: ۴۸۷). همین فهرست را رشید شهمردان به گونه کامل‌تر در کتاب خود «پرستشگاه زرتشتیان» آورده است. (ص ۲۹۰-۲۹۶).

پیشینه

مدرسه کیخسروی برای نخستین بار در سال ۱۲۶۸ ش (دو سال پس از مدرسه رشدیة تبریز در ۱۲۶۶ ش) البته در برخی منابع ۱۲۶۲ ش. و ۱۲۶۳ ش. هم آمده است] و ۸ سال پیش از مدرسه رشدیة تهران ۱۲۷۶ ش. در محله پشت‌خان‌علی (خلف‌خان‌علی) زرتشتیان یزد، چسبیده به محله دستوران (موبدان) و در ساختمانی که اکنون به نام تالار کیخسروی مشهور است، در زمینی با مساحت ۱۳۰۰ متر مربع، در نزدیکی قونسول خانه انگلیس و در کنار خانه مسکونی ارباب کیخسرو در کوچه‌ای که به تازگی به نام مدرسه کیخسروی نام‌گذاری شده و از وجه او که از بازرگانان نیکوکار و دانش‌پروران زرتشتی و به گفته ارباب کیخسرو شاهرخ: «پیرمردی خیرخواه و نورانی» بود (شاهرخ، ۱۳۸۲: ۴۵) راه‌اندازی شد**.

نکته بسیار مهم درباره مدرسه کیخسروی این است که اسفندیار مرادیان (از مدیران مدارس مارکار و پژوهشگران زرتشتی) می‌گوید: «سالن مدرسه قدیمی کیخسروی در سال ۱۲۵۶ ش. در زمان سلطنت ناصرالدین شاه به دست مانکجی هاتریا افتتاح شد» (یادداشت‌های زینب مرآت)، و گویا تماماً از خشت ساخته شده است.

بنا بر نوشته سنگ تاریخ موجود در مدرسه کیخسروی، این بنگاه آموزشی به نام دبستان در نیمه نخست سال ۱۲۶۹ ق. (برابر ۱۳۰۷ ش) در عهد ناصرالدین شاه قاجار با دستیاری گودرز مهربان، برادر کیخسرو با معماری شاه بهرام شاه خسرو ساخته شده است. و به نوشته انجمن ایران لیگ: «عمارتی محکم و آبرومند به سبک و مقتضیات آن روز، مشتمل بر یک سالن بزرگ تابستانی و یک سالن زمستانه و چند اتاق و یک حیاط و آشپزخانه و زیرزمین برای سکونت نماینده اعزامی انجمن اکابر پارسیان هند بنا نمود.» (دهقان‌نیری، ۱۳۶۱).

نکته درخور توجه، تحصیل رایگان کودکان به‌ویژه کودکان پرورشگاه مارکار در مدرسه کیخسروی بود. (اشیدری، ۱۳۵۵، ج ۱: ۴۶۲).

انجمن نامبرده هر چهار ماه یکبار، حقوق آموزگاران، اثاثیه، آب مصرفی آب‌انبار مدرسه، نوشت‌افزار و جایزه سالیانه را از هند به نماینده خود در ایران پرداخت می‌کرده است. (اشیدری، ۱۳۵۵، ج ۱: ۴۱۶) البته اشیدری یادآور شده که پس از سال ۱۳۴۸ ش. و

اولین دوره
محصلین دبیرستان
کیخسروی یزد
۱۳۰۸ خورشیدی

اصل رایگان شدن آموزش و پرورش این مبنا برقرار بوده است. (همان: ۴۱۷). اما چنان که می‌دانیم انجمن پارسیان هند هم چنان و تا اندازه‌ای به این آموزشگاه‌ها یاری می‌رساند. مدرسه شش کلاسه کیخسروی از همان زمان در ردیف بهترین مرکز فرهنگی یزد بود که در ابتدا بین ۷۰ تا ۱۲۰ نفر دانش‌آموز داشت (نسیمی، ۱۳۶۵: ۳). و یک‌زمانی دارای بیش از ۲۰۰ دانش‌آموز بود^{***}. کیخسروی جی خان صاحب در سال ۱۲۷۱ ش. شمار دانش‌آموزان آن را ۱۴۹ نفر نوشته است (اشیدری، ۱۳۵۵، ج ۱: ۴۱۲). از استادان و آموزگاران نامور نخستین دوره این مدرسه می‌توان به افراد ذیل اشاره کرد:

- فرامرز ماستر خدابخش (خدابخش پور بهرام رئیس) (۱۲۴۰-۱۲۹۷ ش) دروس فارسی، عربی، انگلیسی، پهلوی و اوستا (تدریس از ۱۲۶۸ تا ۱۲۹۷ ش. رک: تاریخ فرزنانگان زرتشتی: ۶۱۱-۶۱۶) وی از دانشگاه‌های هند مدرک گرفته و برای راه‌اندازی مدرسه به سفارش بزرگان پارسی هند از بمبئی به یزد آمده بود. (نسیمی، مدرسه کیخسروی: ۳).
- کیومرث وفادار خرمشاهی (حدود ۱۲۳۸-۱۳۰۰ ش. رک: فرزنانگان زرتشتی: ۵۸۱-۶۰۶).
- بهرام شیرمرد، جوانمرد شیرمرد پور نودر، دروس فارسی، صرف و نحو و تاریخ (فوت ۱۳۰۸ ش. رک: تاریخ فرزنانگان: ۴۵۳-۴۵۴).

- «بمان پور خدابخش مریم‌آبادی» (درگذشت ۱۲۹۰ ش. رک: تاریخ فرزنانگان: ۳۸۵-۳۸۶).
- «میرزا مهربان پور بهرام رئیس پارس» (۱۲۴۷-۱۳۲۱ ش. رک: تاریخ فرزنانگان: ۶۵۵) (۲۱ سال تدریس کرد).
- «اسفندیار خرمشاهی»، «اسفندیار تیرانداز» و مهربان راستی (۱۲۵۸-۱۳۱۸ ش. رک: تاریخ فرزنانگان: ۶۵۷) اشاره نمود. (شهمردان: تاریخ زرتشتیان پس از ساسانیان: ۱۵۰/ تاریخ زرتشتیان، فرزنانگان زرتشتی: ۵۷۹/ کاظمینی، ج ۱: ۶۲۷ و ۶۹۱) که به آموزش دانش و ادب مشغول بودند. چنان‌که بیشتر نام‌آوران و بازرگانان زرتشتی یزد در اواخر دوران قاجار و دوران پهلوی از شاگردان این چند تن و این مدرسه بودند. (سالنامه فرهنگ یزد ۱۳۲۸-۱۳۲۷/ امینی: ۴۰۶) به گونه‌ای که: «اوایل تأسیس برای پیش‌برد محصلین و تدریس و تعلیم و اداره این مدرسه منتهای جدیت و کوشش به عمل آورده و در آن موقع با وجود تمام سختی‌ها و اشکالات معارفی از کار و زحمت هیچ فروگذار و کوتاهی نکرده‌اند.» (نسیمی، سالنامه کیخسروی: ۱۲).
- پس از درگذشت کیخسرو مهربان در سال ۱۲۸۵ ش. سرپرستی مدرسه با دو تن از فرزندان به نام‌های نامدار کیخسروان و شاپور کیخسروی بود. (باستانی‌فر، ۱۳۷۵: ۷۰).
- مدرسه تا سال ۱۲۹۳ ش. به گونه مکتب‌خانه و با اصول قدیمی اداره می‌شد، اما در آن زبان‌های انگلیسی و عربی نیز به وسیله آموزگاران دانشمند وقت تدریس می‌شده است. (نسیمی، ۱۳۴۲: ۱۱۳).
- از جمله مدیران مدرسه می‌توان از پشوتن‌جی تاسکر (پوستن یا پُستن‌جی تسکر یا تسگر)، چهارمین نماینده اکابر صاحب پارسیان هند نام برد که از سال ۱۲۹۳ تا ۱۳۰۱ ش. مدیر مدرسه کیخسروی در یزد بود «لهراسب می‌نویسد تا سال ۱۳۰۳ ش. (پیشدادی، ۳۱۸۱، ج ۲: ۵)» و او نیز از تحصیل کرده‌های دانشگاه هند بود. وی در همان مدرسه زندگی می‌کرد و به غیر از آن که مدیر بود و سرپرستی مدارس دهات زرتشتی را داشت، به تدریس هم می‌پرداخت. (همان، ج ۲: ۵)
- در زمان او به سال ۱۲۹۷ ش. بود که یک‌دست کردن لباس زرتشتیان با مسلمانان در این مدرسه اجرا شد و به‌رغم غوغایی که در یزد برپا شد و دکان‌ها را بستند و به زرتشتیان هیچ کالایی حتی نان و دارو نفروختند که از این کار دست بردارند، اما با پافشاری ارباب کیخسرو شاهرخ (۱۲۵۴-۱۳۱۹ ش)، نماینده زرتشتیان ایران در مجلس شورای ملی و پذیرش هیئت دولت این امر اجرا شد و غائله به‌خوبی پایان یافت. (شاهرخ، ۱۳۸۵: ۶۵؛ امینی، ۱۳۸۰: ۴۱۱) از سال ۱۲۹۳ تا ۱۳۰۱ ش. با تغییراتی که داده شد وضعیت مدرسه به گونه بهتری درآمد.

چنان‌که در منابع گوناگون درج‌شده، مدیر مدرسه دبستان یا دبیرستان کیخسروی به‌غیر از نظارت بر کار مدرسه از سوی انجمن هند، نظارت بر ۱۳ باب آموزشگاه دیگر زرتشتیان وابسته به کیخسروی را در یزد و اطراف بر عهده داشته که برای سرکشی، بازرسی و حتی برگزاری آزمون‌ها به آن مدارس می‌رفته و یا نماینده‌ای می‌فرستاده است. (اشیدری، ۱۳۵۵، ج ۱: ۴۵۷؛ نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۶-۱۵).

□ وضعیت مدرسه کیخسرو بعد از قاجار

از سال ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۵ ش. سامان و اداره آن با نمایندگی انجمن و مدیریت آن را پشوتن جی دستور از تحصیل‌کردگان دانشگاه‌های بمبئی، پنجمین نماینده انجمن پارسیان هند بر دوش داشته است. وی در این مدت اتحادی بین مدرسه‌های دینیاری، خسروی و کیخسروی پدید آورد. (اشیدری، ۱۳۵۵: ۴۵۷) و از آن‌پس دگرگونی‌هایی در آن داده شد تا این‌که به‌گونه دبستان‌های نوین و کامل درآمد و نام دبستان کیخسروی گرفت. (نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۴).

از سال ۱۳۰۵ ش. و در دولت پهلوی اول «چون از آن تاریخ، این مؤسسه دیگر با تغییر اسلوب معارف آن دوره نمی‌توانست به وضع قدیمی اداره شود، انجمن اکابر صاحبان بمبئی آقای فرامرز (فلامرز) جی سهراب جی ماستر [ششمین نماینده انجمن پارسیان هند] را که یکی از جوانان زرتشتی تحصیل‌کرده هندوستان و مدتی در بوشهر سابقه خدمت و آشنایی به اسلوب معارف ایران داشت، به مدیریت انتخاب و به یزد روانه نمود.» (همان: ۱۴-۱۵) و از فروردین ۱۳۰۵ ش. کار خود را آغاز کرد. در سال ۱۳۰۸ ش. به کوشش وی کاربری این دبستان به دبیرستان تغییر یافت (اشیدری، ۱۳۵۵: ۴۵۸/ نسیمی، ۱۳۳۱: ۶) و دوره اول دبیرستان به این بنگاه آموزش افزوده گشت و تحت سرپرستی و مدیریت او اداره می‌شد و به عبارتی نخستین دبیرستان یزد بنیان شد.

شهر یزد به‌رغم آن غنای تاریخی و فرهنگی که در طول تاریخ از خود به یادگار گذاشته و رونق ده‌ها مدرسه علمیه قدیم و نیز بنیان مدارس نوینی چون مدرسه تشکر و نصیری و غیره در عصر جدید پس از مشروطه و علی‌رغم وجود آموزشگاه‌های کهنی مانند مدرسه کیخسروی (بنیان ۱۲۶۸ ش)؛ مدرسه خدادادی (بنیان ۱۲۶۸ ش)؛ و چندین مدرسه دولتی مانند مدرسه شماره یک و دو تا سال ۱۳۰۸ ش هیچ دبیرستانی نداشت.

اهمیت بنیان این دبیرستان در این بود که تا پیش از سال ۱۳۰۸ ش. دانش‌آموزان پس از کسب گواهی‌نامه شش‌ساله ابتدایی به‌ناچار یا ترک تحصیل کرده و وارد بازار کار می‌شدند و یا در صورت علاقه و به‌شرط وضعیت مالی خوب خانواده برای ادامه تحصیل راهی تهران و یا بمبئی (بیشتر زرتشتیان) می‌شدند.

در همین مدت «مؤسسه کیخسروی در سال تحصیلی ۱۳۰۸-۱۳۰۷ دارای کلاس‌های

پنج و شش ابتدایی و دو کلاس متوسطه بود (کلاس‌های اول و دوم و سوم و چهارم ابتدایی این مؤسسه به دارالایتام پشتون جی مارکار واگذار شد).

در سال تحصیلی ۱۳۰۹ - ۱۳۰۸ کلاس سوم متوسطه نیز به کلاس‌های فوق اضافه و کلاس پنجم ابتدایی آن منحل شد. «نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۸).

از سال ۱۳۱۰ ش. دوره دوم به آن افزوده شد و با کوشش و تلاش خوب فرامرز ماستر دبیرستان را تعمیر کرد و آن را آبرومند و کامل نمود. (نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۵) و برنامه «دبیرستان، قسمت علمی مصوب مهرماه ۱۳۱۰ است» (نسیمی، ۱۳۱۵: ۲۷).

در اردیبهشت ۱۳۱۲ ش امتیاز دارا بودن کلاس‌های دوره دوم برای دبیرستان از سوی وزارت معارف صادر گردید. (همان: ۲۱) و اندک اندک در طول شش سال، کلاس‌های دبستان حذف و کلاس‌های متوسطه بدان افزوده شد تا این که در سال ۱۳۱۱-۱۳۱۲ ش. دارای شش کلاس کامل متوسطه شد و از آن زمان تاکنون نیز به‌عنوان دبیرستان در حال فعالیت آموزشی است. «و تا به امروز موفق شده است که عدّه زیادی از نوباوگان این آب و خاک را با یک تربیت صحیح، سعادت‌مند و خدمتگزار به ملت و وطن بار آورد.» (همان: ۲۲).

از جمله درباره فرامرز ماستر آمده است: «به‌علاوه بر اداره دبیرستان، ترتیبات سپرده باب دبستان‌های تابعه این دبیرستان را که در تحت اداره ایشان بوده و هست و غالباً به‌شکل مکتب‌خانه و بدون نام و نشان و نظم اداره می‌شد، تغییر و آن‌ها را به‌صورت دبستان‌های مرتب جدید درآورد.» (نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۶-۱۵) نسیمی سپس به اهم کارهای وی درباره این دبستان‌ها و نام آن‌ها اشاره می‌کند که از بحث ما خارج است. (همان، ۱۶-۱۷؛ شهردان، ۱۳۶۰: ۱۵۲).

سپس با پی‌گیری ارباب کیخسرو شاهرخ، امتیاز دبیرستان از سوی وزارت معارف در زمان علی‌اصغر حکمت، به‌نام آقایان: نامدار کیخسروان و شاپور کیخسروان، فرزندان شادروان کیخسرو، بانی مدرسه داده شد. (سالنامه فرهنگ یزد، ۱۳۲۷: ۲۵؛ دهقان‌نیری: ۱۳۶۲: ۱۴) شمار دانش‌آموزان این دبیرستان در سال ۱۳۱۰ ش. از ۱۰۰ نفر به ۱۲۵ نفر در سال ۱۳۱۴ ش. رسید. (نسیمی، ۱۳۱۵: ۲۲).

با این که ساختمان موجود، استوار و خوب بود، ولی در پی افزونی شمار دانش‌آموزان دبیرستان کیخسروی از سال ۱۳۱۵ ش. و با موافقت انجمن اکابر هند برای توسعه دبیرستان، زمینی حدود ده‌هزار مترمربع از طرف فرزندان کیخسروی و اردشیر مهربان اهدا شد. (دهقان‌نیری، ۱۳۹۰: ۶۳) اما پیشدادی می‌نویسد: از طرف جمشید امانت واگذار شد (خاطرات، ج ۲: ۳۴). وی در جای دیگر می‌نویسد: روی زمین‌های اهدایی اردشیر مهر با سرپرستی جمشید امانت (همان: ۷۱) (توضیح آن که اردشیر مهر یا اردشیر مهربان یا اردشیر پور مهربان، برادر بانی دبیرستان کیخسروی بوده و بعدها به‌نام اردشیر امانت نامور شد و پدر جمشید امانت بوده است.) از این‌رو نقشه و طرح ساختمانی نو با روش جدید همراه با سرمایه نخستین از سوی انجمن اکابر صاحبان پارسیان برای این آموزشگاه شروع

شد و تا اندازه‌ای نیز پیشرفت نمود، ولی در نتیجه اختلاف و سوء تفاهم بین انجمن بمبئی و فرزندان کیخسروی این بنا نیمه‌تمام رها شده و بدون استفاده مانده و حتی رو به ویرانی رفته بود (نسیمی، ۱۳۳۱: ۷).

از سال ۱۳۱۵ ش. که دوره مدیریت فرامرز ماستر به پایان رسید تا سال ۱۳۱۸ ش. این مدرسه به مدیریت رستم خان صاحب (رستم اسفندیار خان بهادری)، هفتمین نماینده انجمن اکابر صاحبان پارسیان بمبئی اداره می‌شد، که دارای تحصیلات عالی از دانشگاه پونّه هند بود، ضمن مدیریت دبیرستان و مدارس دهات، به تدریس انگلیسی و علوم هم می‌پرداخت. (اشیدری، ۱۳۵۵: ۴۵۸) در زمان وی چندین نمایش در دبیرستان با کارگردانی شریفی بر اساس نمایش‌نامه‌های مولیر و جمشید پیشدادی اجرا شد. (پیشدادی، ۱۳۸۱: ۳۸-۴۱).

یادآور می‌شود که هشتمین و نهمین نماینده انجمن پارسیان هند در ایران، جهان‌بخش دارو والا دارای درجه (ام آی) از دانشگاه هند بود که با پایان مأموریت او در یزد، کارها از سوی انجمن هند به عهده انجمن یزد نهاده شد، وی تنها نظارت بر دبیرستان را داشت و به تدریس زبان انگلیسی و سرپرستی مدارس دهات می‌پرداخت و جمشید پیشدادی معاون وی بود. (پیشدادی، ۱۳۸۱: ۶) و از آن پس سرپرستی مدارس سیزده‌گانه زرتشتی دهات یزد از دوش دبیرستان کیخسروی برداشته شد و به انجمن زرتشتیان یزد داده شد. (نسیمی، ۱۳۶۶: ۲).

در این هنگام بین آقایان کیخسروان صاحبان امتیاز (فرزندان کیخسرو) و نماینده انجمن بمبئی سوء تفاهمی به وجود آمد و در نتیجه گزارشی که نماینده انجمن در یزد به انجمن اکابر پارسیان بمبئی داده است، انجمن نامبرده از رسانیدن سرمایه به دبیرستان خودداری کرده و از این رو صاحبان امتیاز، مسئول اداره آن شدند و از آن زمان تا سال ۱۳۲۱ ش مدیریت این دبیرستان از سوی اداره فرهنگ یزد به آقایان محمد افضلی اردکانی و پریبرز نسیمی واگذار گردید و از سال ۱۳۲۱ ش. تا سال ۱۳۲۷ ش. آقای محمد ملک‌پور از سوی وزارت فرهنگ، مدیریت آن را عهده‌دار شد و سرمایه آن را وزارت فرهنگ و آقای رستم گیو نماینده زرتشتیان در مجلس شورای ملی و آقایان صاحبان امتیاز تأمین می‌کردند. (نسیمی، ۱۳۲۸-۱۳۲۷، ۲۵).

در سال ۱۳۱۷ ش. به موجب مصوبه فرهنگستان ایران، واژه «فرهنگ» جایگزین واژه «معارف» شد و «وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» به وزارت فرهنگ تغییر نام داد. پس از برگشت دارو والا به هند به ترتیب و از سوی انجمن هند، آقایان: بهرام سروش فرهمند، رستم کیانیان (در زمان وی با سرمایه انجمن هند، دبیرستان کیخسروی تجدید و تکمیل شد) و از سال ۱۳۳۵ ش به عهده سروش لهراسب نهاده شد. (اشیدری، ۱۳۵۵: ۴۵۸). سالنامه ۱۳۲۷-۱۳۲۸ درباره دبیران دبیرستان می‌نویسد: «آقایان دبیران این دبیرستان غالباً لیسانسیه و یا اقلاً از دیپلمه‌های مجرب هستند که نظر به فرهنگ دوستی با اخذ

حق‌التدریس مختصری در این دبیرستان تدریس می‌کنند و از هیچ‌گونه مساعدتی برای پیشرفت دانش‌آموزان دریغ نمی‌فرمایند و به‌طوری‌که آمار دبیرستان نشان می‌دهد همه‌ساله از زحمات آنان نتایج مطلوب به‌دست آمده است.» (نسیمی، ۱۳۲۷: ۲۶).

ساختمان جدید دبیرستان هم چنان نیمه‌کاره بود تا این‌که از حدود سال ۱۳۲۵ ش. آن دو فرزند به همراه برادرزاده خود جمشید امانت (۱۲۸۰-۱۳۶۹ ش) و ارباب رستم‌گیو (۱۲۶۵-۱۳۵۹ ش)، به کوشش و پشتکاری بی‌مانند، دبیرستان کیخسروی را که در گوشه شهر و میان ریگزار رها شده و وضعیتی آشفته داشت، به‌گونه‌ای آبرومند در سال ۱۳۳۱ ش. در جایگاه کنونی‌اش (خیابان هراتی) ساختند و راه‌اندازی کردند و آموزشگاه پس از ۴۳ سال از محله زردشتیان به مکان کنونی آمد و اندک‌اندک تا سال ۱۳۳۳ ش. به پایان رسید. پیشدادی برخلاف همه منابع می‌نویسد: دبیرستان جدید در سال ۱۳۱۴ به همراه آتشکده افتتاح شد. (ج ۲: ۷۱) البته چنان‌که آمده دیگر برادران مانند: بهمن و کاووس که مانند برادران خود همگی در کار بازرگانی در یزد و تهران مشغول بودند، به سهم خود و به یادبود پدرشان در پیشرفت و آبادانی این دبیرستان نقش داشتند. (نسیمی، ۱۳۱۵: ۱۱-۱۲) و با آن‌که دبیرستان، ملی بود، وزارت فرهنگ نیز کمک‌هایی برای پرداخت بخشی از حقوق مدیر و دبیران می‌کرد. (نسیمی، ۱۳۲۸: ۳۲).

محمدرضا لسان صدق، دبیر ادبیات و عربی دبیرستان می‌گوید: «پس از جابه‌جایی محل دبیرستان، فعالیت آموزشی در رشته‌های علوم ریاضی و تجربی آغاز گردید. در سال‌های ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۶ ش مجوز افتتاح رشته ادبی اخذ و با حضور استادان گرامی آقایان سید محمد شکوهی، سید ابوالقاسم آیت‌اللهی، علی آیت‌اللهی، محمدعلی فرهمندی، خدابخش منیری و با مدیریت آقای مهدی ملک، فعالیت آموزشی رشته‌های سه‌گانه ادامه یافت.» (مرآت، ۱۳۹۸).

دبستان از آغاز کتابخانه‌ای داشت که کتاب‌های آن از سوی کیخسرو تیرانداز خان صاحب (از زرتشتیان نیکوکار و باسواد هندوستان) واگذار شده بود. سپس وزارت معارف، شماری کتاب اهدا کرد و خود دبیرستان هم تعدادی کتاب خرید. چنان‌که در سالنامه فرهنگ یزد سال ۱۳۲۷-۱۳۲۸ ش. آمده است: این دبیرستان دارای کتابخانه‌ای با تعداد ۶۵۰ جلد کتاب به زبان‌های انگلیسی، فارسی، گجراتی و کتاب‌های درسی است و آزمایشگاهی نسبتاً مجهز برای دانش‌آموزان دارد که وسایل آن در سال ۱۳۰۶ [۱۳۰۷ ش به پیشنهاد فرامرز ماسترا] از بمبئی وارد شده است. (ص ۳۱) که ورود این تجهیزات در آن سال و چند سال بعد (سالنامه کیخسروی: ۳۰) برای نخستین بار برای آن روزهای یزد، نعمتی بزرگ بوده است.

در سالنامه فرهنگ یزد سال ۱۳۴۲ ش آمده است: این دبیرستان در آن سال، یکی از آموزشگاه‌های پرجمعیت یزد با ۳۲۶ دانش‌آموز و دارای دوره کامل متوسطه (شعبه طبیعی) بوده است. (ص ۱۱۳).

دبیرستان کیخسروی چون در آن زمان بیرون شهر بود به دبیران آن بیشتر رسیدگی می‌شد و حتی به آنان در عید نوروز سکه می‌دادند و علاوه بر حقوق در پایان ماه پول بیشتری نسبت به دبیران دیگر دبیرستان‌های یزد می‌دادند تا جذب آموزشگاه کیخسروی شوند. (مرآت: ۱۳۹۸).

□ زمین و مساحت

دبیرستان کنونی دارای یک ساختمان قدیمی با طاق‌های ضربی و دیواری کلفت با مصالح خشت و آجر در سال ۱۳۳۳ ش. یک ساختمان جدید الحاقی تمامی آجری بدون تاریخ ساخت (پس از ۱۳۷۹ ش) در شرق بنای قدیم و چسبیده بدان، یک تالار سخنرانی و آزمون به نام «تالار مروارید» ساخته مروارید اردشیر (گیو) که سال ساخت آن محو شده است. چندین ردیف اتاق در شمال محوطه ورودی دبیرستان که یکی برای آموزش متوسطه بزرگسالان است و دو کلاس از سوی خسرو امانت به نامگانه پدرش مهربان کیخسرو (سال ۱۳۵۶ ش) ساخته شده است. حیاطی در ورودی غربی و زمین ورزشی در بخش شرقی ساختمان اصلی و اتاق‌های سرایداری و مکان بهداشتی است. ساختمان جدید و قدیم مجموعاً ۲۸ اتاق با کاربری آموزشی دارد.

مساحت دبیرستان بنا بر نقشه موجود ترسیم شده در سال ۱۳۷۹ ش. از سوی سازمان میراث فرهنگی به‌قرار زیر است:

- ۸۰۷۸/۸ متر مربع = مساحت زمین
- ۴۷۸۶/۳۵ متر مربع = مساحت کل اعیانی
- ۵۳۷۹/۲ متر مربع = مساحت محوطه
- ۲۶۹۹/۶ متر مربع = مساحت اشغالی ساختمان‌ها

□ ویژگی‌های معماری

ساختمان به شیوه سازگار با معماری بومی و اقلیم گرم و خشک یزد طراحی شده و به‌وسیله استاد محمدابراهیم رمضانخانی ساخته شده است. استاد رمضانخانی معمار زبردست یزدی بود که در ساخت بسیاری از بناهای بومی یزد از جمله دبیرستان ایرانشهر و آب‌انبار رستم‌گیو مشارکت داشته و سازنده طاق ضربی شش متری معروف تالار دبیرستان ایرانشهر است. ساختمان با آجر، خشت خام، گل و با دیوارهای پهن و قطور و سقف‌های ضربی ساده پوشیده و ساخته شده. برای تهویه هوا سه عدد دریچه در پشت‌بام برای خروج هوای گرم در تابستان در سه قسمت ساختمان طراحی شده است.

بر طبق نقشه‌های موجود، ساختمان طوری طراحی و ساخته شده که تابش نور خورشید به‌گونه‌ای است که هم در زمستان کلاس‌ها گرم و هم در تابستان خنک است. سه عدد حفره خروجی و نورگیر این امکان را میسر کرده و مانند تمامی بناهای کهن یزد، زیرزمین بزرگی در زیر ساختمان ساخته شده است.

ساختمان در ارتفاع دومتري با پله‌های سنگی تیشه خورده ساخته شده است. استفاده از این‌گونه سنگ‌های سخت گرانیت به‌ویژه در بناهای پر رفت‌وآمدی مانند دبیرستان‌های ایرانشهر، کیخسروی و مارکار و مسجد به‌دلیل پایداری آن‌ها در طول زمان است که همچنان چون روز نخست، سالم هستند. سر در ورودی بلند و آجری با دو ستون و سرستون و پایه‌های نقش‌دار سنگی از سنگ گرانیت که یادآور معماری تخت‌جمشید است، به سه‌قسمت مساوی تقسیم‌شده و با کتیبه‌ای به کاشی رنگی تخت با شاه‌بیتی از فردوسی که شعار همیشگی آموزش‌وپرورش است:

«توانا بود، هر که دانا بود ز دانش، دل پیر، برنا بود»

و نماد کهن فروهر همراه با عبارت: گفتار نیک و کردار نیک و نام دبیرستان و بانی قرار دارد. در نمای آجری بیرونی بنا در پیرامون برخی از پنجره‌ها، نقوشی از کاشی‌های رنگی مارپیچی طراحی شده است.

پس از در ورودی که در ابتدا چوبی بوده و سپس در تعمیرات بعدی همراه با پنجره‌های

کلاس‌ها و اتاق‌های اداری آهنی شده است، هشتی رفیعی قرار دارد که در انتهای آن در دو سوی شمال و جنوب آن، راهرو بزرگی با کلاس‌هایی در دو طرف آن دیده می‌شود. در پایان راهرو شمالی، تالار اجتماعات قرار دارد که بعدها بدان پیوست شده و در پایان راهرو جنوبی نیز راهی به حیاط دارد.

دو حیاط نسبتاً بزرگ در دو سوی شرقی و غربی ساختمان قرار دارد. چسبیده به راهرو شمالی و در شمال حیاط، ساختمان‌های جدیدی وجود دارد که اولی در حدود سال ۱۳۷۵ و ساختمان‌های شمالی و تالار اجتماعات پس از سال ۱۳۵۰ ساخته شده است.

معماران

از نام و نشان معماران و سازندگان ساختمان موجود در محله زرتشتیان اطلاعی در دست نیست، اما معماری بخش قدیمی دبیرستان کنونی در حدود سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۳ ش. با استاد رمضان خانی بوده که بر اساس طرح و نقشه انجمن اکابر پارسیان هند ساخته شده است و نیز استاد علی‌اکبر خرمی (آخوند) (۱۲۷۰-۱۳۷۸ ش) در ساخت این دبیرستان همکاری داشت. (کاطمینی، ۱۳۸۲: ۵۴۱).

سالنامه دبیرستان کیخسروی

سالنامه دبیرستان کیخسروی نخستین سالنامه یزد است که به کوشش پریبزر نسیمی و جمشید بندریان‌زاده به سال ۱۳۱۵ ش در چاپخانه گل‌بهار یزد چاپ شده است. سالنامه در قطع رقعی و در ۸۲ صفحه چاپ شده و شامل مطالبی چون: تاریخچه مختصر دبیرستان و دبستان‌های وابسته به آن، علت تنظیم سالنامه، آمار دبیرستان و دیگر مطالب همانند در این زمینه است.

شعار و نشانه نشریه همچون نشانه دبیرستان، «دانایی و توانایی» است. چاپ نشریه از وظایف انجمن سالنامه این دبیرستان بود و هدف خود را چنین بیان داشته‌اند: «منظور این انجمن، تهیه و تنظیم و طبع و نشر تاریخچه دبیرستان یا گزارشات [۱] سالیانه، جشن‌ها، امور ورزشی، مسابقه‌ها، پیش‌آهنگی برای روشن نمودن و ورزیده کردن افکار شاگردان است. رئیس انجمن،

سالنامه دبیرستان
کیخسروی نخستین
سالنامه یزد است
که به کوشش
پریبرز نسیمی و
جمشید بندریانزاده
به سال ۱۳۱۵ ش.
چاپ شده است

جمشید بندریانزاده می‌باشد، امیدوار است در سال‌های آتیه موفق به تهیه سالنامه‌های مرتب و بهتری شود» اما متأسفانه دیگر چاپ نشد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه کانون فرهنگیان یزد موجود است. (مسرت، ۱۳۹۵؛ ج ۱: ۲۶۰).

به کوشش دبیر ادبیات دبیرستان، محمد کیانی در سال ۱۳۳۸ ش. یک شماره نشریه انجمن ادبی دبیرستان کیخسروی چاپ شد که در کتابخانه وزیر یزد موجود است. (همان: ۲۶۴).

□ مدیران دبیرستان از آغاز تاکنون

پیش از آن که دبستان به دبیرستان تغییر کند، چندین مدیر به کار سرپرستی آن می‌پرداختند که در بخش‌های پیشین اشاره شد:

- فرامرز جی، سهراب جی ماستر (۱۳۰۵ تا ۱۳۱۵ ش)
- رستم خان صاحب (۱۳۱۵-۱۳۱۸ ش)
- محمد افضلی اردکانی و پریبرز نسیمی (۱۳۱۸ تا ۱۳۲۲ ش)
- محمد ملک‌پور (۱۳۲۲ تا ۱۳۲۸ ش)
- سید علی محمد طباطبایی یزدیان (۱۳۲۸ تا ۱۳۳۳ ش)
- تقی حجت (۱۳۳۳ تا ۱۳۳۴ ش)
- سید علی محمد طباطبایی یزدیان (۱۳۳۴ تا ۱۳۳۷ ش)
- مهدی ملک (دهه ۱۳۳۷ تا ۱۳۵۷ ش)

□ مدیران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

- هوشنگ همدانی (۱۳۵۷-۱۳۵۹ ش)
- ابوالقاسم شمشادقد (مهر ۱۳۵۹ ش)
- حسین امتیازی (مهر ۱۳۵۹ - ۱۳۶۱ ش)
- حسن نیکتا (۱۳۶۱-۱۳۶۴ ش)
- حسن حسامی (۱۳۶۴-۱۳۶۹ ش)
- علی پورسراجیان (۱۳۶۹-۱۳۷۴ ش)
- پرویز درخشان‌برجونی (۱۳۷۴-۱۳۷۸ ش)
- احمد علی‌زاده بافقی (۱۳۷۸-۱۳۸۳ ش)
- سید مهدی صندوق‌ساز (۱۳۸۳-۱۳۸۵ ش)
- محمد رضا رضایی (۱۳۸۵-۱۳۸۷ ش)
- امیرعباس قاسمیان (۱۳۸۷-۱۳۸۹ ش)
- محمد بهابادی‌نژاد (۱۳۸۹-۱۳۹۰ ش)
- ناصر رنجبر بافقی (۱۳۹۰-۱۳۹۵ ش)
- علی رضاییان (۱۳۹۵-۱۳۹۶ ش)
- عباسعلی ابوطالبی (۱۳۹۶-۱۳۹۷ ش)
- حسن دهقان شیری (۱۳۹۷ تاکنون)

گردهمایی
دانش‌آموختگان
دبیرستان کیخسروی
(۳۱ مرداد ۱۳۹۸)

□ اسامی تعدادی از دبیران برجسته این مدرسه

این دبیرستان با توجه به این که بیش از ۹۰ سال فعالیت آموزشی در رشته‌های گوناگون داشته است؛ از این رو ده‌ها و یا شاید صدها دبیر در آن به آموختن ادب، دانش و فرهنگ پرداخته‌اند که نام بردن از آنان، فهرست دراز دامنی را در برمی‌گیرد؛ پس به‌ناچار به یاد کرد، برخی از آنان پرداخته می‌شود و نام نبردن از دیگر دبیران دلیلی بر ناززش دانستن آنان نیست، کمبود جای نگارنده را وادار به چنین کاری کرده است. برخی نام آن‌ها در بخش دانش‌آموختگان هم آمده، زیرا پس از فراغت از تحصیل به آموزش روی آورده‌اند:

- احمد آزادمرد (دبیر ورزش) نویسنده سرشناس مطبوعات یزد در زمینه اجتماع.
- سید ابوالقاسم آیت‌اللهی (ادبیات فارسی، تعلیمات دینی) (مصحح کتاب کشکول اثر بهاء‌الدین محمد عاملی (شیخ بهایی)؛ گزینش، ترجمه، تصحیح، تحشیه و تعلیقات: ابوالقاسم آیت‌اللهی. تهران: توکا، ۱۳۵۷)
- عبدالحسین آیتی تفتی (دبیر ادبیات فارسی و انشاء) نویسنده کتاب‌هایی چون: اشعه حیات، تاریخ یزد، سیاحت‌نامه دکتر زاک فرهنگ آیتی، کشف الحیل، کتاب نبی و مدیر مجله نمکدان.
- رستم‌خان صاحب (رستم اسفندیارخان بهادری) (دارای تحصیلات عالی از دانشگاه پونته هند. هفتمین نماینده انجمن اکابر صاحبان پارسیان بمبئی که ضمن مدیریت دبیرستان به تدریس انگلیسی و علوم می‌پرداخت).
- تقی ثابتی اشرف (دبیر علوم طبیعی) مؤلف کتاب‌های علوم طبیعی برای آموزش و پرورش ایران در دهه ۱۳۳۰ ش.
- سید مهدی چیتی (دبیر تعلیم هنر) از نقاشان و مجسمه‌سازان نامی یزد. استاد هنرستان تجسمی یزد.

- خداداد خنجری (دبیر جبر، مثلثات، ریاضی جدید) نویسنده سه کتاب به نام‌های: «آتش و آتشکده»، «چهل ستاره از کهکشان اندیشه زرتشت» و «بینش زرتشت».
- جهان‌بخش دارو والا (زبان انگلیسی) (هشتمین نماینده انجمن پارسیان هند در ایران، دارای درجه (ام‌آی) از دانشگاه هند. وی تنها نظارت بر دبیرستان کیخسروی را داشت).
- حسین آقاصدر، بانی فخرآباد و حسین‌آباد در پشتکوه یزد.
- جلیل طیبات (دبیر جغرافیا) رئیس دانش‌سرای راهنمایی یزد، نویسنده چندین کتاب و مدیر انتشارات یزد.
- عباس فتوحی‌یزدی (دبیر ادبیات و عربی) گردآورنده تذکره شعرای یزد و رئیس فرهنگ تفت.
- حسین فخرالدینی (ادبیات فارسی)
- ابوالقاسم فرزانه (دبیر عربی) نویسنده سلسله مقالات «محمد فروغ جاودانه» در اطلاعات هفتگی.
- دکتر ابوالقاسم قلمسیاه (دبیر فیزیک) نویسنده و مترجم نامی ده‌ها کتاب در زمینه فیزیک و فیزیکدان برجسته ایران.
- دکتر محمدعلی قینی (دبیر ریاضی) دبیر انجمن ریاضی ایران، دو دوره مدیر گروه ریاضی دانشگاه تهران، عضو شورای انتشارات دانشگاه تهران، عضو شورای آموزشی دانشگاه تهران، دارای دکترای مکانیک با درجه ممتاز از دانشگاه دولتی بروکسل.
- علی‌محمد کاوه (دبیر رسم و نقاشی و خط) خوشنویس نامی استان یزد و مؤلف کتاب هنروان یزد (۱۳۵۵).
- کریم کشاورز (دبیر زبان فرانسه). نویسنده و مترجم بیش از ۵۰ عنوان کتاب از زبان‌های روسی و فرانسوی.
- موسیو کونکا (دبیر فرانسه).
- فرامرز جی سهراب جی ماستر (ششمین نماینده انجمن اکابر صاحبان پارسیان بمبئی. وی افزون بر اداره دبیرستان و سیزده باب دبستان‌های تابعه و تدریس سی ساعت در هفته، کلاس فوق العاده انگلیسی را هم در تحت تدریس خود در دبیرستان دایر کرد).
- دکتر حسین محبوبی‌اردکانی (دبیر تاریخ و جغرافیا)، محقق و دانشمند، مصحح چندین کتاب مانند المآثر والأثار و نویسنده دوره سه‌جلدی کتاب نامدار «تاریخ مؤسسات تمدنی در ایران».
- عزیزالله مرتاض (دبیر زبان انگلیسی) وکیل دادگستری. او در شمار نخستین و کلا در یزد و ایران بود و نویسنده کتاب «مفاسد دادگستری را چگونه باید اصلاح کرد» است.

گردهمایی
دانش‌آموختگان
دبیرستان کیخسروی
(۳۱ مرداد ۱۳۹۸)

- عبدالحسین مصحفی (دبیر ریاضی) مؤلف و مترجم کوشای کرمانی و مدیر مجله علمی ریاضی «یکان».
- خدابخش منیری (دبیر زبان انگلیسی) دبیر برتر زبان انگلیسی در ایران. نخستین دبیر انگلیسی یزد. بانی مدرسه منیری.
- پربرز نسیمی (دبیر زبان و ادبیات فارسی، تاریخ و جغرافیا) پژوهشگر و نویسنده گفتارهایی در زمینه شاهنامه فردوسی در مجلات نامی ایران و چندین کتاب چاپ‌نشده. مدیر سالنامه دبیرستان کیخسروی و همکار در گردآوری سالنامه دبیرستان مارکار. وی هفت سال مدیر دبیرستان کیخسروی و چند سال هم رئیس سازمان جوانان زرتشتی یزد بود.
- سید محمد نواب‌رضوی (دبیر ادبیات فارسی) معاون دانش‌سرای راهنمایی، رئیس کمیته ملی پیکار با بی‌سوادی، استاد ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی یزد.
- آقا یحیی نواب، فرزند بزرگ آقا محمدحسین نواب، رجال سیاسی و نماینده یزد در دوره‌های گوناگون مجلس شورای ملی است.

□ فهرست گزیده دانش‌آموختگان نامی دبیرستان کیخسروی یزد

شایان ذکر است که این فهرست که برگزیده‌ای از نام‌صدها پزشک، مهندس، متخصص، کارشناس و مدیر است که در دبیرستان کیخسروی تحصیل کرده‌اند و به دلیل کمبود جا ناچار به‌گزینش تعداد محدودی از نام‌ها و حتی اختصار در رتبه‌های تحصیلی، دانشگاهی، علمی و جوایز شده‌ایم. نام برخی از آن‌ها در بخش دبیران هم آمده، زیرا پس از فراغت از تحصیل به آموزش روی آورده‌اند.

بنای دبیرستان
کیخسروی در
کنار خیابان شهید
چمران واقع شده و
از آغاز بنیان تاکنون
بهره‌وری آموزشی
داشته است

- دکتر مسعود رضا آقابزرگی (دکترای مهندسی برق «مخابرات»، عضو هیئت علمی دانشگاه یزد).
- حسین آقا صدر (بانی فخرآباد و حسین‌آباد در پشتکوه یزد).
- دکتر محمدرضا آیت‌اللهی (پزشک، مدرس واحدهای پزشکی قانونی، ترک اعتیاد، آسیب‌شناسی روانی و فیزیولوژی اعصاب در دانشگاه‌های آزاد، علمی کاربردی و پیام نور)
- دکتر جمشید ابوئی (دکترای برق «مخابرات» از دانشگاه واترلوو کانادا، عضو هیئت علمی دانشکده برق دانشگاه یزد، دارنده ۴ جایزه علمی - تحقیقاتی FOE از دانشگاه واترلوو کانادا ۱۳۸۳-۱۳۸۸، رتبه اول فارغ التحصیل کارشناسی ارشد رشته مخابرات - دانشگاه صنعتی اصفهان ۱۳۷۵؛ کسب افتخار علمی IGSA از دانشگاه واترلوو کانادا ۱۳۸۴-۱۳۸۷، مولف ۴۶ مقاله در ژورنال بین‌المللی و ۳۰ مقاله کنفرانس ملی و بین‌المللی).
- دکتر سید علی‌رضا اسمعیل زاده حسینی (دکترای بیماری‌شناسی گیاهی (پروکاریوت)، عضو هیئت علمی دانشگاه و رئیس مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان یزد، پژوهشگر برتر کشور در سال ۱۳۹۷).
- ایرج افشار (۱۳۸۸-۱۳۸۹ش)، (ایران‌شناس و کتاب‌شناس نامی جهان و مؤلف و مصحح حدود ۱۰۰ کتاب در زمینه تاریخ و فرهنگ ایران).
- و ...

وضعیت کنونی

بنای دبیرستان کیخسروی در کنار خیابان شهید چمران (هراتی سابق) واقع شده و از آغاز بنیان تاکنون بهره‌وری آموزشی داشته و از بناهای عام‌المنفعه زرتشتیان یزد است که اکنون در اختیار آموزش و پرورش یزد است. فضای آموزشی آن بزرگ و متناسب با تعداد دانش‌آموزان در آن جایگاه از شهر است که تاکنون پاسخگوی جمعیت آن منطقه بوده است. دبیرستان به‌غیر از زمین‌های ورزشی، حیاط نسبتاً بزرگی دارد که می‌شود ساختمانی در اندازه ساختمان کنونی کنار آن ایجاد کرد.

در شهریور ۱۳۵۹ش. پس از بسته شدن و انحلال، دبیرستان علی دیهیمی با دبیرستان کیخسروی ادغام شد و تمامی دانش‌آموزان آن به کیخسروی آمدند و به یک‌باره دبیرستان دارای ۷۰۰ نفر دانش‌آموز شد. آن زمان ابوالقاسم شمشادقد، مدیر دبیرستان شد؛ اما پس از ده روز استعفا داد و حسین امتیازی، مدیر شد.

دهه ۱۳۶۰ خورشیدی را دهه طلایی این دبیرستان می‌نامند که در آن زمان، قبولی‌های خوبی در دانشگاه‌های ایران به‌ویژه در رشته پزشکی داشت و حسن حسامی، مدیر وقت آن،

از دست وزیر آموزش و پرورش لوح تقدیر گرفت. (حسن دهقان شیری).

در سال ۱۳۶۶ ش. قرار بود با نظارت خداداد خنجری، پژوهشگر و دبیر ریاضی موزه دبیرستان با همکاری دانش‌آموزان راه‌اندازی شود که به سرانجام نرسید، اما وسایل آن در زیرزمین موجود است. (منصور علاقه‌بند، ۱۳۹۸).

در سال ۱۳۷۸ ش. در زمان مدیریت احمد علی زاده بر دبیرستان، تنها با کمک مالی نیکوکاران و به درخواست مجمع خیرین مدرسه‌ساز و با نظارت سازمان نوسازی مدارس چندین کلاس نیمه‌تمام در بخش الحاقی شرق دبیرستان تکمیل شد.

این دبیرستان ۲۵ اسفند ۱۳۷۹ با شماره ۳۶۱۳ به پیشنهاد سازمان میراث فرهنگی یزد در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید.

در سال ۱۳۸۴ ش. مبلغ پنجاه میلیون ریال هزینه تعمیرات دبیرستان شد.

در سال ۱۳۸۷ ش. مدرسه آموزش از راه دور پسرانه بزرگسالان دوره اول و دوم متوسطه، پیش‌دانشگاهی و کار و دانش در بخش شمالی دبیرستان گشایش یافت.

در اسفند ۱۳۹۳ ش. عملیات استحکام‌بخشی، نماسازی، خاک‌برداری کف و پی‌کنی، گودبرداری و شفته‌ریزی و اجرای آجر فرش حیاط با اعتباری بالغ بر چهار صد میلیون ریال از سوی سازمان میراث فرهنگی یزد اجرا شد.

در سال ۱۳۹۶ ش. به درخواست مجمع خیرین مدرسه‌ساز، مرمت و نوسازی ساختمان و دیوار دبیرستان انجام شد.

همایش بزرگ فارغ‌التحصیلان دبیرستان کیخسروی (دهه ۶۰) پنجشنبه ۳۱ مرداد ۱۳۹۸ با شکوه فراوان در دبیرستان برگزار شد.

اکنون دبیرستان با عنوان دوره دوم متوسطه - نظری پسرانه دولتی کیخسروی در ناحیه ۲ آموزش و پرورش یزد فعالیت دارد و در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ ش. دارای ۳۹۲ دانش‌آموز در سه رشته انسانی، تجربی و ریاضی با ۱۳ کلاس، ۳۸ دبیر و ۴ معاون، فعالیت آموزشی دارد. مدیر کنونی دبیرستان، مهندس حسن دهقان شیری و دارای کارشناسی ارشد شیمی است.

یادداشت

- * برای پی جویی از گزارش زندگی و کارهای فرهنگی مانکجی هاتریا بنگرید به کتاب: تاریخ فرزندگان زرتشتی: ۶۱۷-۶۴۲.
- ** پریبرز نسیمی در یکی از گفتارهای خود به نقل از هرمز دیار مهربان رستمی، تاریخ بنیان دبستان را ۱۲۶۷ ش. نوشته است. (مدرسه کیخسروی: ۳) در تارنمای صداوسیما مرکز یزد (۱۳۹۹/۸/۳۰)، روشن نیست به نقل از چه مأخذی تاریخ گشایش این مدرسه را ۱۲۸۵ ش. دانسته است.
- ** در سال ۱۲۸۵ ش. بنا به گفته رشید شهردان به دلیل انبوه دانش آموزان دبستان کیخسروی، خسرو شاه جهان (درگذشت ۱۲۹۵ ش) ترغیب به ساخت مدرسه خسروی شد. (۱۳۶۳: ۴۷۰).

منابع

۱. اشیدری، جهانگیر. (۱۳۵۵)، تاریخ پهلوی و زرتشتیان، تهران: ماهنامه هوخ، ج ۱.
۲. اعلایی، سیدحسین. (۱۳۸۱)، اولین همایش تجلیل از خیرین مدرسه‌ساز استان یزد، یزد: مؤسسه خیریه مدرسه‌سازان استان یزد.
۳. امینی، تورج. (۱۳۸۰)، اسنادی از زرتشتیان معاصر ایران (۱۳۳۸-۱۳۵۸ ش)، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
۴. انجمن ایران لیگ، (۱۳۴۵)، یادنامه پشوتن دو ساهای مارکار، بمبئی: انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی، سازمان جوانان زرتشتی، انجمن ایران لیگ.
۵. باستانی فر، خسرو. (۱۳۷۵)، بالاخره به یزد برمی‌گردم، آمریکا: شرکت چاپ نامحدود.
۶. پاک‌نژاد، سیدعباس. (۱۳۸۸)، «روحی واحد در تکاپوی ایثار»، شاهد یاران، ش ۴۶، ۲۳-۲۷.
۷. پیشدادی، جمشید. (۱۳۷۴)، خاطرات ۳۶۵ روز یا پارهای از سنت‌های زرتشتیان در سده‌های گذشته، آمریکا: شرکت چاپ نامحدود، ج: ۱، ۱۳۷۴؛ ج: ۲، ۱۳۸۱.
۸. «پیشروان زرتشتی در فرهنگ و سوادآموزی»، فروهر، س ۱۴، ش ۳، ۱۵۴.
۹. خانی سانج، مهدیه. (۱۳۹۷)، «تأثیر و تأثر زرتشتیان و انجمن‌های خیریه آن‌ها در تحول فرهنگ و آموزش در شهر یزد در دوره قاجار و پهلوی اول»، مجموعه مقالات دومین همایش ملی خیر ماندگار. تهران: بنیاد خیریه راهبری ال‌ا.
۱۰. دادبخش، مسعود. (۱۳۹۷)، «انجمن‌های زرتشتی در دوران قاجار و پهلوی اول و تأثیرات آن‌ها بر جامعه زرتشتیان ایران»، تاریخ پژوهی، ش ۷۵: ۷-۳۲.
۱۱. دهقان‌نیری، لقمان و زرنگار، اصغر. (۱۳۹۰)، «نقش زرتشتیان در تأسیس مدارس نوین و تحول نظام آموزشی در یزد»، پژوهش‌نامه تاریخ، س ۶، ش ۲۴: ۶۱-۶۳.
۱۲. «رستم‌گیو»، فروهر، س ۱۵، ش ۷ و ۸: ۳۰۹.
۱۳. «سازمان کیخسرو مهربان رستم، بنیان‌گذار مدرسه کیخسروی یزد»، فروهر، س ۲۲، ش ۵ و ۶ (مرداد و شهریور ۱۳۶۶): ۲-۱.
۱۴. شاهرخ، کیخسرو. (۱۳۸۲)، خاطرات ارباب کیخسرو شاهرخ، به کوشش: شاهرخ شاهرخ، راشنا رایتز؛ ترجمه: غلامحسین میرزاصالح، تهران: مازیار.
۱۵. شاهرخ، کیخسرو. (۱۳۵۵)، یادداشت‌های ارباب کیخسرو شاهرخ، به کوشش: جهانگیر اشیدری، تهران: بی‌نا.
۱۶. شاهمردادی، آمنه. (۱۳۹۸)، آموزش و پرورش اقلیت‌های دینی از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول، تهران: مؤرخان.
۱۷. شهزادی، رستم. (۱۳۴۰)، «تعلیم و تربیت در ایران باستان»، هوخ، ش ۱۱: ۶.
۱۸. شهردان، رشید. (۱۳۴۶)، پرستشگاه زرتشتیان، بمبئی: سازمان جوانان زرتشتی بمبئی.
۱۹. شهردان، رشید. (۱۳۶۰)، تاریخ زرتشتیان پس از ساسانیان، تهران: بی‌نا.
۲۰. شهردان، رشید. (۱۳۶۳)، تاریخ زرتشتیان، فرزندگان زرتشتی، تهران: انتشارات فروهر.
۲۱. شهردان، رشید. (۱۳۴۰)، «نفوس و فرهنگ زرتشتیان ایران»، هوخ، ج ۳، ش ۲: ۳۰.
۲۲. قرانی‌زاده، محمدرضا. (۱۳۷۹)، «گزارش پیشنهاد ثبت در فهرست آثار ملی کشور»، سازمان میراث فرهنگی یزد.
۲۳. کاظمینی، میرزا محمد. (۱۳۸۲)، دانش‌نامه مشاهیر یزد، یزد: بنیاد فرهنگی، پژوهشی ریحانة‌الرسول یزد، ویراست دوم، ج ۱.
۲۴. ملک‌پور، محمد. (۱۳۳۸)، طوفان یزد، شماره ۳۲۶: ۲۹-۳۰.
۲۵. مرآت، زینب. (۱۳۹۸)، یادداشت‌های زینب مرآت در گفت‌وگو با مدیران، دبیران و دانش‌آموختگان دبیرستان کیخسروی
۲۶. مرزبان، اله‌آبادی (خاضع)، اردشیر، خدارحم. (۱۳۳۳)، تاریخچه اله‌آباد رستاق شهرستان یزد، بمبئی: آقادی پریس‌آ.
۲۷. مسرت، حسین. (۱۳۹۸)، آب‌انبارهای شهر یزد (درآمدی بر پیشینه، کارکرد و ساختار آن‌ها)، تهران: یزدا، چاپ دوم.

۲۸. مسرت، حسین. (۱۳۹۹)، پریبرز نسیمی از مشاهیر نامی یزد، پیمان یزد، ش ۲۷، ص ۵۱۲۰: ۳.
۲۹. مسرت، حسین. (۱۳۹۵)، «سالنامه دبیرستان کیخسروی یزد»، در کتاب: یزد، یادگار تاریخ، تهران: دف، ویرایش دوم، ج ۱: ۲۴۹.
۳۰. مسرت، حسین. (۱۳۹۵)، یزد یادگار تاریخ، تهران: دف، ویرایش دوم، ج ۱.
۳۱. محقق، جواد. (۱۳۷۹)، «گفتگو با عبدالحسین مصحفی، معلم، مؤلف ریاضی و مترجم کوشای کرمانی (یاد ماندگار)»، رشد معلم، ش ۱۵۵.
۳۲. رئیس، میرزا مهربان. «شرح حال ماستر خدابخش»، فروهر، س ۱۵، ش ۱۱ و ۱۲: ۴۷۰.
۳۳. نسیمی، پریبرز. (۱۳۴۲). «خدمات اجتماعی زرتشتیان در یزد» ارمان، دوره سی و دوم - ش ۷: ۳۲۱-۳۲۲.
۳۴. نسیمی، پریبرز (۱۳۱۵). «تاریخچه مختصر دبیرستان کیخسروی یزد»، سالنامه دبیرستان کیخسروی یزد: ۱۱-۲۲.
۳۵. [نسیمی، پریبرز]. «دبیرستان کیخسروی»، سالنامه فرهنگ یزد (سال تحصیلی ۱۳۲۷-۱۳۲۸)، ص ۲۵-۲۸.
۳۶. [نسیمی، پریبرز]. «دبیرستان کیخسروی»، سالنامه فرهنگ یزد (سال تحصیلی ۱۳۲۸-۱۳۲۹)، ص ۳۰-۳۳.
۳۷. [نسیمی، پریبرز]. «دبیرستان کیخسروی»، سالنامه فرهنگ یزد (سال تحصیلی ۱۳۳۲-۱۳۳۳)، ص ۴۷-۴۸.
۳۸. [نسیمی، پریبرز]. «دبیرستان کیخسروی»، سالنامه فرهنگ یزد (سال تحصیلی ۱۳۴۱-۱۳۴۲)، ص ۱۱۳-۱۱۵.
۳۹. [نسیمی، پریبرز]. «دبیرستان کیخسروی یزد»، پنداره، س ۱، ش ۴ (۱۳۳۱/۶/۱۵): ۵-۷.
۴۰. نسیمی، پریبرز (۱۳۶۶). «سبزه باب دبستان‌های دهات یزد که وابسته به مدرسه کیخسروی بودند»، فروهر، س ۲۱، ش ۱۱ و ۱۲ (آذر و دی ۱۳۶۵): ۲-۷؛ س ۲۲، ش ۱ و ۲: ۱-۵.
۴۱. نسیمی، پریبرز. (۱۳۶۵)، «مدرسه کیخسروی»، فروهر، س ۲۱، ش ۹-۱۰: ۳-۶.
۴۲. نیرانین، کتابون. (۱۳۸۲)، زرتشتیان ایران پس از اسلام تا امروز، کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
۴۳. هیربد، شهریار. (۱۳۹۳)، خاطرات رستم شاپورمهر، مشهد: پاپلی، ج ۳.

منابع اینترنتی

۱. «مدارس ماندگار، هویت نظام تعلیم و تربیت را بهتر بشناسیم»، خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۹/۳/۲۱).....
۲. «آغاز مرمت دبیرستان تاریخی کیخسروی یزد با اعتباری بالغ بر چهارصد میلیون ریال»، یزد رسا (۱۳۹۳/۱۲/۱۳).....
- <http://yazdrasa.ir/ar>
۳. «تصاویری از شب دبیرستان کیخسروی»، تارنمای برساد (۱۳۹۸/۹/۲۰).....
- <http://yazd.trib.ir>
۴. «دبیرستان کیخسروی»، تارنمای صداوسیما مرکز یزد (۱۳۹۹/۹/۱).....
- <http://yazd.trib.ir>
۵. «دبیرستان کیخسروی»، دانش‌نامه آزاد، ویکی‌پدیا.....
- <https://fa.wikipedia.org/wiki>
۶. «دبیرستان کیخسروی یزد مرمت و بازسازی می‌شود»، برساد، تارنمای خبری تحلیلی زرتشتیان (۱۳۹۶/۹/۱).....
- <https://www.berasad.com/?p=32863>
۷. «دبیرستان تاریخی کیخسروی در یزد، نونوار می‌شود»، خبرگزاری میراث فرهنگی، تارنمای کورش نیکم (۱۳۹۹/۸/۱).....
۸. رجی نوه، علیرضا. «از دبیرستان پسرانه کیخسروی» وبلاگ کلاس ۳۰۴ ریاضی در بلاگفا (۱۳۹۱/۷/۳۰).....
- <http://3-0-4.blogfa.com>
۹. «زرتشتیان، پیشگامان مدارس نوین در یزد»، ایسنای منطقه یزد (۱۳۹۸/۹/۱۸).....
۱۰. «شهردار یزد عنوان کرد: زندگی کردن و روابط مسالمت‌آمیز ادیان در مدرسه کیخسروی ملموس است»، خبرگزاری پانا (۱۳۹۸/۹/۱۹).....
۱۱. مرآت، زینب (۱۳۹۶، ۱۱ مرداد). «خاطرات شادروان دکتر جلال مجیبیان، پزشک محبوب یزد»، وبلاگ یاد یاران یزد فرادا. /<http://meraati.persianblog.ir/post/39/>
۱۲. مرآت، زینب (۱۳۸۹، ۱ مهر): «سالروز تولد و دومین سالگرد درگذشت استاد خدابخش منیری، فرهیخته عرصه فرهنگ یزد»، یاد یاران، پرشین بلاگ.....
۱۳. مرآت، زینب (۱۳۹۸، ۳۱ مرداد): «همایشی به یادماندنی در دبیرستان کیخسروی یزد»، تارنمای یاد یاران.....
- <https://www.yadeyaraneyazd.ir>
۱۴. گفت‌وگو با حسن دهقان شیری (بهمن ۱۳۹۸).....
۱۵. گفت‌وگو با منصور علاقه بند (بهمن ۱۳۹۸).....